

Typology of the role of the clergy in the Sacred Defense by analyzing the content of oral history narratives

Alireza Rajabi ¹

¹ PhD in educational management, Department of Management, Faculty of Humanities,
Islamic Azad University, North Tehran Branch, Tehran, Iran
Email: Rajabia59@yahoo.com

Abstract

The present study was conducted with the aim of a scientific and multi-layered typology of the role-playing of the clergy in the sacred defense and to fill the gap of comprehensive and systematic studies; previous studies were mostly individual-oriented or unidimensional and did not explain the simultaneous connection of spiritual, operational, and organizational dimensions. The main question is what are the patterns and dimensions of the role-playing of the clergy and how can a coherent conceptual model be designed based on oral narratives? The research method is qualitative with a meta-analysis and content analysis approach. The statistical population includes 12 responsible and combatant clergy whose narratives were collected through oral history interviews. Data analysis was conducted in five steps: segmentation of semantic units, open coding, integration of codes, extraction of themes, and model design. The findings showed that the central core of role-playing is "spirituality and legitimization." The middle layer includes three types of roles: combat-operational, propaganda-cultural, and organizational-strategic - with overlap. The outer layer also includes three outcomes: injecting and maintaining spirituality on the fronts, the memorial of the unknown spiritual martyrs, and individual lived experiences. The resulting three-layer model provides a structured picture of the function of religion and spirituality in war and serves as an analytical framework for comparative studies of war, the education of scholars, and the representation of the role of the unknown martyrs in cultural-media productions.

Keyword: Clergy, Sacred Defense, Oral History, Content Analysis, Typology

گونه‌شناسی نقش آفرینی روحانیت در دفاع مقدس با تحلیل مضمون روایت‌های تاریخ شفاهی

علیرضا رجبی^۱

۱۳

سال هفتم

پاییز و زمستان ۱۴۰۴

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۴۰۴/۰۸/۰۱

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۵/۰۳/۲۵

صص: ۱۵۹-۱۸۰

شابا جایی: ۶۳۲۸-۲۵۳۸

الکترونیکی: ۱۶۵۵-۲۷۱۷

DOR:

چکیده

پژوهش حاضر با هدف گونه‌شناسی علمی و چندلایه نقش آفرینی روحانیت در دفاع مقدس و جبران خلأ مطالعات جامع و نظام‌مند انجام شد؛ پژوهش‌های پیشین غالباً فردمحور یا تک‌بعدی بوده و پیوند هم‌زمان ابعاد معنوی، عملیاتی و سازمانی را تبیین نکرده‌اند. پرسش اصلی آن است که الگوها و ابعاد نقش آفرینی روحانیت چیست و چگونه می‌توان بر اساس روایت‌های شفاهی، مدل مفهومی منسجمی طراحی کرد؟ روش پژوهش کیفی با رویکرد فراتحلیل و تحلیل مضمون است. جامعه آماری شامل ۱۲ روحانی مسئول و رزمنده است که روایات‌شان از طریق مصاحبه‌های تاریخ شفاهی گردآوری شد. تحلیل داده‌ها در پنج گام: قطعه‌بندی واحدهای معنایی، کدگذاری باز، ادغام کدها، استخراج مضامین، و طراحی مدل انجام گرفت. یافته‌ها نشان داد هسته مرکزی نقش آفرینی‌ها «معنویت و مشروعیت‌بخشی» است. لایه میانی سه گونه نقش: رزمی-عملیاتی، تبلیغی-فرهنگی و سازمانی-راهنمایی را با هم‌پوشانی دربرمی‌گیرد. لایه بیرونی نیز سه پیامد: تزریق و حفظ معنویت در جبهه‌ها، یادمان شهدای گمنام روحانی، و تجربه‌های زیسته فردی را شامل می‌شود. مدل سه‌لایه به‌دست آمده، تصویری ساختاریافته از کارکرد دین و روحانیت در جنگ ارائه می‌دهد و به‌عنوان چارچوبی تحلیلی برای مطالعات تطبیقی جنگ، آموزش طلاب و بازنمایی نقش شهدای گمنام در تولیدات فرهنگی-رسانه‌ای کاربرد دارد.

کلیدواژه‌ها: روحانیت، دفاع مقدس، تاریخ شفاهی، تحلیل مضمون، گونه‌شناسی.

۱. دکتری مدیریت آموزشی، پژوهشگر حوزه تربیت، آموزش و فرهنگ سازمانی، تهران، ایران.

مقدمه و بیان مسئله

انقلاب اسلامی ایران و دفاع مقدس هشت‌ساله، دو تجربه تعیین‌کننده و تمدن‌ساز در تاریخ معاصر ایران‌اند که لایه‌های عمیقی از هویت دینی، معنویت اجتماعی و فرهنگ مقاومت را در بطن جامعه نهادینه ساختند. این دو واقعه صرفاً رخدادهایی سیاسی یا نظامی نبودند، بلکه بستری برای تلاقی ایمان، رهبری دینی و کنش جمعی ملت ایران فراهم آوردند. در میان نیروهای فعال این میدان، روحانیت شیعه جایگاهی ویژه و چندوجهی داشت؛ نهادی ریشه‌دار که مرجعیت فکری، معنوی و سازمانی‌اش از منبر و محراب تا خط مقدم جبهه امتداد یافت و به‌صورت واقعی در هدایت، سازماندهی، تبلیغ و حتی فرماندهی نظامی جلوه‌گر شد. روایت‌های شفاهی روحانیون رزمنده، بازتاب عینی این حضور جامع است؛ از نقل آیت‌الله عابدی درباره حضور آیت‌الله گلپایگانی در شب‌های عملیات و دعا برای رزمندگان، تا گفته‌های حجت‌الاسلام محرابی در آموزش قرآن و نماز به بسیجیان، که نشان می‌دهد روحانیت نقشی فراتر از موعظه‌گری ایفا می‌کرد: آنان حامل «ایمان عمل‌پذیر» و «معنویت کنش‌محور» بودند.

این تجربه‌ها امروزه در بستری جدید و حساس بازخوانی می‌شوند؛ زیرا در شرایط «جنگ روایت‌ها» که رقابت بر سر حافظه تاریخی ملت شدت گرفته، حفظ و بازتولید روایت‌های اصیل از حضور روحانیت در دفاع مقدس اهمیت مضاعفی یافته است. با وجود حجم گسترده آثار در حوزه ادبیات دفاع مقدس، بخش قابل توجهی از واقعیت میدانی حضور روحانیت در اسناد رسمی یا خاطرات پراکنده باقی مانده و هنوز گونه‌شناسی علمی و نظام‌مندی برای تبیین این نقش چندوجهی وجود ندارد. غالب پژوهش‌های پیشین، روحانیت را یا در چارچوب مرجعیت سیاسی-دینی انقلاب تحلیل کرده‌اند یا در سطح «روحیه‌بخشی معنوی» در جبهه محدود ساخته‌اند. این نگاه تک‌بعدی، از درک تعامل خلاقانه میان تبلیغ، هدایت، فرماندهی و مدیریت معنوی بازمانده است؛ درحالی‌که داده‌های شفاهی نشان می‌دهد واقعیت میدان، شبکه‌ای از کنش‌های هم‌پوشان بوده است که در آن، روحانی هم مروج ایمان، هم سامان‌دهنده بسیج مردمی، و هم راهبر رزمی محسوب می‌شده است.

با اتکا به دوازده مصاحبه تاریخی شفاهی انجام شده با روحانیون حاضر در جبهه، این پژوهش می‌کوشد تصویری علمی و منسجم از این چندلایگی ارائه دهد. داده‌ها حاکی از آن است که نقش آفرینی روحانیت از سه محور اصلی تشکیل شده است: محور نخست، «معنویت و مشروعیت بخشی» به رزم؛ محور دوم، «مشارکت عملی و رزمی» در میدان؛ و محور سوم، «مدیریت فرهنگی و تربیتی» در سازماندهی نیروها. به عنوان نمونه، در روایت حیدر مصلحی از تشکیل گردان فاتحین، ترکیب آموزش‌های دینی با عملیات رزمی، نمادی از وحدت ایمان و عمل است. همچنین تجربه حجت الاسلام بشردوست در فرماندهی محور سوسنگرد و همزمان اجرای برنامه‌های فرهنگی، تبیینی زنده از پیوند هدایت معنوی و مدیریت میدانی به دست می‌دهد. این نمونه‌ها گواه آن است که تقابل میان «روحانی مبلغ» و «فرمانده نظامی» در عمل وجود نداشته، بلکه در بستر جهاد، این نقش‌ها درهم تنیده و مکمل یکدیگر بوده‌اند.

با وجود این شواهد، ادبیات علمی موجود هنوز فاقد یک مدل مفهومی جامع برای تبیین این واقعیت پیچیده است. نبود چنین چارچوبی سبب شده که ابعاد کنش‌گری روحانیت در عرصه‌های رزمی، فرهنگی و تربیتی به صورت پراکنده یا توصیفی بماند و ظرفیت بهره‌گیری از الگوهای رفتاری آنان در تربیت نسل‌های آینده کاهش یابد. به بیان دیگر، خلأ نظری موجود نه تنها شناخت ما از ظرفیت‌های تاریخی روحانیت را محدود کرده، بلکه به کاهش سرمایه نمادین و الگوپذیری از این قشر در جامعه امروز نیز انجامیده است.

با توجه به این کاستی‌ها، مسئله اصلی پژوهش حاضر عبارت است از این که چگونه می‌توان با بهره‌گیری از تحلیل مضمون روایت‌های تاریخی شفاهی روحانیون رزمنده، گونه‌شناسی بومی و علمی نقش آفرینی روحانیت در دفاع مقدس را ارائه کرد؛ گونه‌شناسی‌ای که ابعاد معنوی، رزمی و سازمانی را در قالب یک مدل مفهومی سه‌لایه «معنویت و مشروعیت، گونه‌های مشارکت، پیامدهای میدانی» بازنمایی کند و در عین حال، قابلیت تطبیق با نظریه‌های جامعه‌شناسی دین، مطالعات فرهنگی و مدیریت جهادی را داشته باشد.

اهمیت عملی این مسئله نیز چندبعدی است: نخست، در دورانی که بازنمایی‌های تحریف شده از دفاع مقدس در فضای رسانه‌ای رو به گسترش است، چنین پژوهشی می‌تواند مرجعی معتبر برای تولید محتوای اصیل و آموزش تاریخ هویت ساز انقلاب اسلامی فراهم آورد. دوم، بازخوانی

تجربه‌های تربیتی و مدیریتی روحانیون (مانند آموزش‌های سه‌مرحله‌ای قرآن و نماز یا ساماندهی نیروهای رزمی-تبلیغی) الگوهای کاربردی برای تربیت فرماندهان و مربیان فرهنگی در شرایط بحرانی امروز عرضه می‌کند. سوم، معرفی ابعاد کمتر دیده‌شده از فداکاری‌ها و ابتکارات روحانیون، موجب بازتولید سرمایه نمادین و اجتماعی این قشر در حافظه جمعی می‌شود. بدین ترتیب، پژوهش حاضر نه صرفاً بازگویی گذشته، بلکه تلاشی راهبردی برای تبیین نسبت دین، رهبری و مقاومت در بطن انقلاب اسلامی است. با تکیه بر روش تحلیل مضمون و اتکا به روایت‌های اصیل میدانی، این مطالعه می‌کوشد در قالب مدلی مفهومی و بومی، تصویری جامع از نقش آفرینی روحانیت در دفاع مقدس ارائه دهد؛ الگویی که هم تاریخ را دقیق‌تر توضیح می‌دهد و هم راهنمایی نظری و عملی برای آینده فرهنگی و مدیریتی کشور فراهم می‌سازد.

مبانی نظری

بررسی نقش آفرینی روحانیت در دفاع مقدس در چارچوب نظریه‌های کنش دینی، سرمایه معنوی و کنش جمعی معنا محور قابل تحلیل است. از منظر جامعه‌شناسی دین، روحانیت به مثابه نهاد میانجی میان ایمان فردی و نظم اجتماعی، کارکردی دوگانه در «هدایت و سازماندهی» دارد که در فضای جنگ، به اوج خود می‌رسد. بر اساس نظریه «سرمایه معنوی»^۱ نهاد دین قادر است از طریق تولید معنا، ایمان، و اعتماد، پیوندهای اجتماعی را در شرایط بحران تقویت کند و انگیزش‌های مقاومت را بازتولید نماید. از سوی دیگر، نظریه «کارکرد آیینی در بحران‌ها»^۲ نشان می‌دهد آیین‌ها و مناسک، با بازتولید نظم معنوی در میان رزمندگان، انسجام فرهنگی و روانی جبهه را استمرار می‌بخشند. در پیوند با این رویکردها، مفهوم «کنش جهادی» در اندیشه انقلاب اسلامی، تبلور عملی پیوند ایمان و اقدام است و روحانیت را از مرجعیت صرف به عامل میدانی تبدیل می‌کند.

روحانیت: گروهی از شیعیان عالم و مؤمن به اصول و ارزش‌های اسلامی و شیعی که با تحصیل در نظام تعلیم و تربیت حوزه‌های علمیه، که از مرتبه طلاب و فضلا آغاز و تا مرتبه مرجعیت ادامه می‌یابد، معمولاً در لباس روحانی با فعالیت‌هایی همچون، علمی - اجتماعی، سیاسی و فرهنگی، در جهت حفظ و توسعه آموزه‌های اسلامی و شیعی می‌کوشند (یعقوبی، ۱۳۹۱). در این

^۱ Spiritual Capital

^۲ Ritual Function in Crises

پژوهش، «روحانیت» به روحانیون و طلابی اطلاق می‌شود که در دوران دفاع مقدس علاوه بر مسئولیت‌های دینی و فرهنگی، به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم در جبهه‌ها حضور داشتند و در سه گونه اصلی رزمی- عملیاتی، تبلیغی- فرهنگی و سازمانی- راهبردی نقش آفرینی کردند.

دفاع مقدس: اصطلاح «دفاع مقدس» در ادبیات جمهوری اسلامی ایران به جنگ هشت‌ساله عراق علیه ایران (۱۳۵۹-۱۳۶۷) اطلاق می‌شود که به‌عنوان جنگی تمام‌عیار با ابعاد نظامی، فرهنگی و ایدئولوژیک، تحت رهبری امام خمینی^(ره) و با مشارکت گسترده مردم و نیروهای مسلح صورت گرفت (مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس، ۱۳۹۲). در این تحقیق، دفاع مقدس عبارت است از: هرگونه فعالیت نظامی، پشتیبانی، تبلیغی یا مدیریتی مرتبط با جبهه‌ها و پشت جبهه‌ها، در بازه تاریخی ۳۱ شهریور ۱۳۵۹ تا ۲۹ مرداد ۱۳۶۷، که در روایت‌های ۱۲ روحانی رزمنده بازتاب یافته است.

تاریخ شفاهی: روشی نظام‌مند برای گردآوری، ضبط و تحلیل روایت‌های افرادی است که تجربه مستقیم یا شناخت عمیق از رویدادها و پدیده‌های تاریخی دارند. این روش با بهره‌گیری از گفت‌وگوهای عمیق و هدفمند، ابعاد ذهنی، عاطفی، فرهنگی و اجتماعی تجربه‌های زیسته را آشکار نموده و آن‌ها را به صورت مستند ثبت می‌کند تا امکان بازسازی و تفسیر گذشته از منظر شاهدان و کشندگان فراهم شود.^۱ (توکلی، ۱۴۰۰). در این تحقیق، «تاریخ شفاهی» به متن پیاده‌سازی‌شده مصاحبه‌های انجام‌شده با ۱۲ روحانی رزمنده اطلاق می‌شود که دربردارنده خاطرات، تجربیات فردی و مشاهدات میدانی آنان از دفاع مقدس است و به‌عنوان منبع اصلی تحلیل مضمون استفاده شده است.

تحلیل مضمون^۱: روشی کیفی برای شناسایی، تحلیل و تفسیر الگوهای معنادار (مضامین) در داده‌هاست که از طریق مراحل کدگذاری، سازماندهی و تبیین روابط میان معانی پیش می‌رود (براون و کلارک^۲، ۲۰۰۶). تحلیل مضمون در این پژوهش شامل فرایند پنج‌مرحله‌ای: قطعه‌بندی متن روایت‌ها به واحدهای معنایی، کدگذاری باز، ادغام کدها، استخراج مضامین فرعی و اصلی، و طراحی مدل مفهومی سه‌لایه نقش آفرینی روحانیت در دفاع مقدس می‌باشد.

¹ Thematic Analysis

² Braun & Clarke

گونه‌شناسی^۱: رویکردی در علوم اجتماعی و تاریخی برای طبقه‌بندی و سازماندهی پدیده‌ها یا کنش‌ها بر اساس ویژگی‌ها و ابعاد مشترک، با هدف شناسایی انواع متمایز و تحلیل روابط میان آن‌ها (بیلی^۲، ۱۹۹۴). در این مطالعه، گونه‌شناسی به فرایند دسته‌بندی نقش آفرینی روحانیون دفاع مقدس در قالب‌های اصلی (رزمی، عملیاتی، تبلیغی، فرهنگی و سازمانی) اطلاق می‌شود.

پیشینه پژوهش

بررسی پیشینه مطالعات درباره نقش روحانیت در دفاع مقدس نشان می‌دهد که اغلب پژوهش‌ها در سه قالب اصلی جای می‌گیرند: نخست، آثار توصیفی و خاطره‌نگارانه که به روایت‌های فردی از حضور روحانیون در جبهه‌ها پرداخته‌اند؛ مانند مجموعه خاطرات روحانیون رزمنده و تک‌نگاری‌هایی درباره شهدایی نظیر میثمی یا ردانی‌پور. این آثار گرچه ارزش تاریخی و عاطفی بالایی دارند، اما فاقد تحلیل نظری و گونه‌شناسی منسجم‌اند. دوم، پژوهش‌های موضوعی - تحلیلی که معمولاً بر یک بعد خاص از کارکرد روحانیت مانند تبلیغ دینی، تقویت ایمان یا تأثیر بر روحیه رزمندگان متمرکز بوده‌اند. ضعف مشترک این دسته، نگاه تک‌بعدی و غیبت رویکرد سیستمی به ابعاد معنوی، سازمانی و رزمی است. سوم، مطالعات راهبردی و آینده‌نگر که عمدتاً به نقش روحانیت در «جنگ‌های آینده» پرداخته و کمتر از داده‌های میدانی دفاع مقدس بهره برده‌اند. در نتیجه، علی‌رغم تلاش‌های ارزنده مراکز تحقیقاتی چون «مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس» و «دفتر ادبیات و هنر مقاومت»، خلأ یک الگوی تحلیلی چندلایه همچنان محسوس است.

در این چارچوب، موسوی (۱۴۰۳) با تمرکز بر کارکردهای حوزه و روحانیت، سه محور اصلی نقش آفرینی علما در دفاع مقدس - فتوا، حضور میدانی و پشتیبانی مالی - را تبیین کرده و از رهبری، بسیج مردمی و مشروعیت‌بخشی به دفاع مقدس به عنوان کانون نقش روحانیون یاد کرده است. ده‌پهلوان و حسینی (۱۴۰۳) در مطالعه‌ای مبتنی بر تحلیل محتوای اسناد و سخنرانی‌ها نشان دادند که روحانیت از رهگذر فتواهای جهادی، مناظر و خطبه‌ها، توانست سازوکارهای بسیج مردمی و تقویت سرمایه مقاومت را ایجاد کند. علیزاده و همکاران (۱۴۰۲) نیز با تأکید بر نقش «ایمان عملی» روحانیون در جبهه‌ها، حضور آنان را عامل درونی شدن ارزش‌های دینی در میان

¹ Typology

² Bailey

رزمندگان دانستند. در همین سال، عراقی و همکاران با واکاوی دیدگاه‌های حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (دام‌ظله‌العالی)، پنج مضمون «بصیرت، اخلاق، روحیه جهادی، حضور میدانی و مقابله با فتنه‌ها» را به‌عنوان مؤلفه‌های کلیدی الگوی مدیریتی روحانیت در نیروهای مسلح معرفی کردند. از منظر جامعه‌شناختی، منیری و اطهری (۱۴۰۲) رابطه روحانیت و امر سیاسی را در چارچوب نظریه کارکردگرایی تحلیل کرده و حفظ همبستگی ملی - اسلامی را مهم‌ترین کارکرد نهادی روحانیت در تکوین نظام اسلامی دانسته‌اند. در پژوهشی میان‌رشته‌ای، باغستانی (۱۳۹۹) با تمرکز بر نگاه شرق‌شناسان، ضعف شناخت آنان از ماهیت انقلاب اسلامی و ناتوانی در فهم نقش مدیریتی روحانیت را مورد انتقاد قرار داده است. افزون بر این، آقای فیروزآبادی و دهقان‌ده‌جمالی (۱۳۹۸) در تحلیلی درباره بهره‌گیری از تجربه روحانیت در دفاع مقدس برای جنگ‌های آینده (به‌ویژه جنگ نرم) به تداوم نقش مراجع و حوزه‌ها در هدایت و مشروعیت‌بخشی نهاد مقاومت اشاره کردند.

در سال‌های اخیر، تحلیل‌های راهبردی‌تری نیز شکل گرفته‌اند. ذوالنوری (۱۴۰۳) با استخراج هشت محور عملکرد روحانیت از ولایت‌مداری و بسیج مردمی تا فرماندهی رزمی و حضور تخصصی در یگان‌ها، محور «همراهی عملی» را رمز ماندگاری حوزه و روحانیت دانست. یادداشت بهزادینا (۱۳۹۰) نیز حضور روحانیون را از سطح تبلیغ دینی فراتر برده و آن را مصداق مشارکت مستقیم در خط مقدم معرفی می‌کند. در همین راستا، حاجی‌صادقی (۱۳۸۵) با تمرکز بر نقش وحدت‌بخش امام خمینی (ره) و حضور میدانی رهبر معظم انقلاب در جبهه‌ها، دفاع مقدس را جلوه‌ای از «ایمان سازمان‌یافته» دانست که موتور محرک آن روحانیت بوده است. نقل قول او از شهید جهان‌آرا که «در جبهه نه شکم پر می‌جنگد و نه سلاح پر، بلکه ایمان است که مقاومت می‌آفریند» چکیده‌ای از این دیدگاه محسوب می‌شود.

مرور ادبیات بین‌المللی در حوزه نقش رهبران مذهبی و روحانیون در جنگ و بحران نشان می‌دهد که پژوهش‌های متعددی در زمینه‌هایی چون رهبری مذهبی در منازعه^۱ (جنگ)، صلح‌سازی مبتنی بر ایمان^۲ و روحانیت در نبرد^۳، انجام شده است. نمونه‌هایی از این کارکردها در

^۱ Religious Leadership in Conflict

^۲ Faith-Based Peacebuilding

^۳ Clergy in Combat

عملکرد کشیشان ارتش آمریکا در جنگ جهانی دوم، راهبان بودایی در ویتنام و روحانیان کاتولیک در آفریقا دیده می‌شود. با این حال، مطالعات مزبور از ارائه مدلی بومی هم‌خوان با تجربه انقلاب اسلامی و دفاع مقدس ایران ناتوان بوده‌اند. بدین ترتیب، پژوهش کنونی در پی پرکردن همین خلأ است؛ با تکیه بر روایت‌های تاریخ شفاهی روحانیون و از طریق تحلیل مضمون، می‌کوشد گونه‌شناسی چندلایه‌ای از نقش روحانیت در دفاع مقدس ارائه دهد که ضمن بهره‌گیری از مفاهیم رایج جامعه‌شناسی دین و رهبری معنوی، بر واقع‌نگری تاریخی و زمینه فرهنگی-ایمانی ایران تکیه دارد. جدول شماره ۱ فهرستی از عنوان، سال انتشار، نویسنده و یافته‌های پژوهش‌های یاد شده در بخش پیشینه را نمایش داده است.

جدول ۱- یافته‌های کلیدی و نکات تحلیلی پیرامون نقش روحانیت در دفاع مقدس مبتنی بر پژوهش‌ها

ردیف	نویسنده/سال	عنوان پژوهش	مهم‌ترین یافته‌ها
۱	موسوی (۱۴۰۳)	نقش حوزه و روحانیت در هشت سال دفاع مقدس	سه محور اصلی: فتوا، میدان جنگ، پشتیبانی؛ مشروعیت‌بخشی به جنگ و ایجاد روحیه ایثار
۲	ده‌پهلوان و حسینی (۱۴۰۳)	نقش نهادهای دینی در بسیج مردمی و پشتیبانی از جبهه‌ها	روحانیت با ابزارهایی چون خطبه، فتوا، فرهنگ شهادت در بسیج و مقاومت مؤثر بود
۳	علیزاده و همکاران (۱۴۰۲)	نقش روحانیت در هشت سال دفاع مقدس	تلفیق حضور خط مقدم و پشت جبهه؛ نفوذ ارزش‌ها در جامعه
۴	عراقی و همکاران، ۱۴۰۲	نقش روحانیون در تقویت ساختار نیروهای مسلح	پنج عامل کلیدی معنوی-سازمانی شناسایی شد
۵	منیری و اطهری (۱۴۰۲)	رویکرد جامعه‌شناختی به روحانیت و امر سیاسی	تقویت همبستگی ملی-اسلامی عامل محوری بود
۶	باغستانی (۱۳۹۹)	دیدگاه مستشرقین درباره مدیریت روحانیت	ناآشنایی مستشرقین با ماهیت انقلاب و نقش روحانیت
۷	آقایی فیروزآبادی و دهقان ده‌جمالی (۱۳۹۸)	نقش مراجع و حوزه در دفاع مقدس و جنگ آینده	لزوم ایفای نقش مؤثرتر در جنگ آینده

ردیف	نویسنده/سال	عنوان پژوهش	مهم‌ترین یافته‌ها
۸	ذوالنوری، (۱۴۰۳)	۸ محور مهم حضور روحانیت در دفاع مقدس	تلفیق نقش‌ها و «همراهی عملی» در میدان؛ پیوند مردم و حوزه

پژوهش‌های پیشین درباره نقش روحانیت در دفاع مقدس نشان می‌دهند که تقریباً همگی به سه محور اصلی «مشروعیت بخشی»، «حضور رزمی» و «فعالیت تبلیغی- فرهنگی» اشاره کرده‌اند و بُعد معنویت و تقویت ایمان رزمندگان را عامل ماندگاری مقاومت دانسته‌اند. با این حال، اغلب مطالعات ماهیت توصیفی یا تک‌بعدی داشته و فاقد گونه‌شناسی جامع‌اند. پژوهش‌های خاطره‌نگارانه بر روایت‌های فردی و عاطفی تمرکز کرده‌اند، درحالی‌که تحقیقات تحلیلی تنها یکی از ابعاد تبلیغ، بسیج یا رهبری دینی را بررسی کرده‌اند. مطالعات راهبردی نیز گرچه رویکرد آینده‌نگر دارند، اما به دلیل تکیه محدود بر داده‌های میدانی و تاریخ شفاهی، مدل‌های انتزاعی ارائه داده‌اند. همچنین، نبود چارچوب مفهومی چندلایه برای پیوند ابعاد مشروعیتی، رزمی، فرهنگی و سازمانی، و غیبت مطالعات تطبیقی با رویکرد بومی از مهم‌ترین خلأهای پژوهشی است. به‌رغم اتفاق نظر بر اهمیت روحانیت، عمق و دقت تحلیل در پژوهش‌ها ناهمگون و محدود به سطح توصیف باقی مانده است.

روش‌شناسی پژوهش

این مطالعه یک پژوهش کیفی با رویکرد فراتحلیل روایت‌های تاریخ شفاهی است. انتخاب روش تحلیل مضمون به‌عنوان راهبرد اصلی تحلیل داده‌ها به دلیل انعطاف‌پذیری، قابلیت استخراج گونه‌ها و توانایی در ترسیم روابط بین ابعاد مختلف نقش‌آفرینی صورت گرفته است. جامعه مورد مطالعه شامل روحانیون رزمنده حاضر در دفاع مقدس است که روایت‌های شخصی و تجربه‌های میدانی خود را در قالب مصاحبه‌های تاریخ شفاهی بیان کرده‌اند. از این جامعه، ۱۲ مصاحبه کامل و مستند انتخاب شده که تنوع لازم از نظر: جایگاه سازمانی (فرماندهی، تبلیغی، عقیدتی-سیاسی)، موقعیت جغرافیایی حضور (جبهه جنوب، غرب، کردستان)، سطح تحصیلات حوزوی (از پایه‌های مقدماتی تا درس خارج)، و نوع مأموریت (رزمی مستقیم، فرهنگی-سازماندهی) را

پوشش می‌دهد. نمونه‌گیری و معیار انتخاب داده‌ها در این پژوهش بر اساس نمونه‌گیری هدفمند^۱ انجام شد. معیارهای اصلی انتخاب عبارت بودند از: اصالت و اعتبار روایت (ضبط و پیاده‌سازی توسط نهادهای معتبر مانند مراکز اسناد و تاریخ شفاهی)، شراکت فعال راوی در یک یا چند گونه نقش آفرینی، غنای روایت از نظر ارائه جزئیات وقایع، تعاملات و بافت فرهنگی-دینی. ابزار اصلی گردآوری داده‌ها، متن پیاده‌سازی شده مصاحبه‌های تاریخ شفاهی بود که در قالب فایل‌های DOCX گردآوری و یکپارچه‌سازی شد. این مصاحبه‌ها قبلاً در پروژه‌های ثبت و ضبط تاریخ شفاهی تهیه شده و بدون تغییر محتوایی، برای تحلیل آماده شدند. مراحل تحلیل داده‌ها با رویکرد تحلیل مضمون در پنج گام اصلی انجام شد. براین اساس در ابتدا قطعه‌بندی اولیه^۲ صورت گرفت و متن هر مصاحبه به واحدهای معنایی مستقل و قابل تحلیل تقسیم شد. سپس در فرآیند کدگذاری باز^۳ به هر واحد معنایی، برچسب مفهومی اولیه داده شد. این مرحله به شناسایی موضوعات پراکنده و جزئی کمک کرد. در ادامه با تجمیع و ادغام کدها، کدهای هم‌معنا و مرتبط در قالب کدهای محوری گروه‌بندی شدند و با شکل‌دهی مضامین فرعی و اصلی، کدهای محوری به مضامین فرعی و سپس به ۸ مضمون اصلی (گونه نقش آفرینی) سامان یافتند.

در فرآیند پایانی ضمن طراحی مدل مفهومی سه‌لایه، مضامین اصلی در قالب مدلی با هسته مرکزی (معنویت و مشروعیت)، لایه میانی (گونه‌های نقش آفرینی) و لایه بیرونی (پیامدها و میراث) سازماندهی شدند. برای اطمینان از روایی محتوایی، نتایج اولیه با چارچوب‌های نظری موجود و تجربه میدانی پژوهشگر مقایسه شد. همچنین، تطبیق مضامین با نمونه‌های روایی مشخص از متن مصاحبه‌ها، مانع از برداشت‌های ذهن‌گرایانه شد. در زمینه پایایی، بازبینی کدگذاری‌ها در چند نوبت و مقایسه نتایج برای ثبات معنایی انجام گرفت. یادآور می‌شود تمامی مصاحبه‌ها پیش‌تر با رضایت راویان ضبط شده و در اختیار مراکز اسناد قرار گرفته بود. همچنین نام راویان و اشاره به وقایع حساس بر اساس متن اصلی حفظ شد و از هرگونه تحریف یا بازسازی روایی خودداری گردید. در عین حال ضمن تأکید بر استفاده از داده‌ها در چارچوب علمی؛ احترام به شأن و منزلت افراد حاضر در جنگ و خانواده‌های آنان رعایت شد.

1 Purposive Sampling

2 Meaning Units

3 Open Coding^۸

سؤالات پژوهش

- ۱- با تکیه بر تحلیل مضمون ۱۲ روایت تاریخ شفاهی روحانیون رزمنده، گونه‌شناسی علمی و چندلایه نقش‌آفرینی روحانیت در دفاع مقدس چگونه است؟
- ۲- مدل مفهومی و بومی گونه‌شناسی علمی و چندلایه نقش‌آفرینی روحانیت چگونه ترسیم می‌شود؟
- ۳- ابعاد معنوی، رزمی و سازمانی نقش‌آفرینی روحانیت در دفاع مقدس در این گونه‌شناسی چیست؟

یافته‌های پژوهش

این پژوهش با هدف ارائه گونه‌شناسی علمی، چندلایه و بومی از نقش‌آفرینی روحانیت در دفاع مقدس انجام شده است. مبنای کار، تحلیل مضمون روایت‌های تاریخ شفاهی ۱۲ روحانی مسئول و رزمنده است تا مدل مفهومی منسجمی از ابعاد معنوی-مشروعیتی، رزمی-عملیاتی، تبلیغی-فرهنگی و سازمانی-راهبردی ترسیم شود. در این فرایند، گونه‌ها و ابعاد نقش روحانیت بر پایه داده‌های روایی شناسایی و اشتراک‌ها و تفاوت‌ها در بسترهای زمانی و مکانی تحلیل گردید.

یافته‌های پژوهش در سه سطح تحلیل مضمون شامل: (۱) مضامین پایه (واحدهای معنایی و کدهای باز)، (۲) مضامین سازمان‌دهنده (گونه‌های نقش‌آفرینی) و (۳) مضامین فراگیر که در قالب مدل مفهومی سه‌لایه تبیین شده‌اند. همچنین هم‌پوشانی نقش‌ها در افراد و یگان‌ها تبیین و مدل نهایی با الگوهای نظری موجود مقایسه شد. تحلیل مضمون با کدگذاری باز و استخراج مضامین فرعی انجام گرفت تا گونه‌های اصلی و نقشه مفهومی تبیین شوند. داده‌ها شامل ۱۲ مصاحبه با مجموع ۱۵۲۲۸ واژه بود که بستر مناسبی برای فراتحلیل فراهم ساخت. در ادامه قطعه‌بندی متن تمام ۱۲ مصاحبه به واحدهای معنایی انجام شده و هر واحد معنایی به کد باز تبدیل می‌شود؛ یعنی عبارات کوتاه و مفهومی که ماهیت کل مطلب را بیان کند، در قالب کدهای باز ارائه می‌شود. در این مرحله، ممکن است برای یک واحد معنایی، یک یا چند کد باز استخراج شود. جدول شماره ۲ تبیین‌کننده واحدهای معنایی و کدهای باز مصاحبه‌ها بوده و بعلاوه توضیحی کوتاه پیرامون

واحد معنایی ارائه می‌دهند. در این جدول واحدهای معنایی و کدهای باز، مضامین پایه را تبیین می‌کند.

جدول ۲- مضامین پایه (واحدهای معنایی و کدهای باز) استخراج شده از مصاحبه‌ها

راوی	توضیح	واحد معنایی	کد باز (مضامین پایه)
سازمان	تجربه مبارزاتی پیش از جنگ	فعالیت‌های انقلابی قبل از انقلاب: توزیع اعلامیه با پوشش خرید پارچه	پنهان‌کاری انقلابی، خلافت در عبور از کنترل امنیتی
	وظایف حمایتی و تربیتی	نقش مسئول عقیدتی بسیج خراسان در آموزش عقیدتی- فرهنگی نیروها	مسئولیت عقیدتی، آموزش نیروهای بسیجی
	ضرورت تقویت بنیه فکری بسیجیان	چالش تبلیغات سوء علیه سپاه و بسیج	مقابله با جنگ روانی، پاسخ به شایعات
	الگوی آموزش بنیادی	گفت‌وگوی الهام‌بخش با حجت‌الاسلام قرائتی و سه اولویت آموزش (سواد، قرآن، نماز)	اولویت‌بندی آموزش، تمرکز بر سواد و مهارت‌های دینی
	پیوند فرهنگی-اجتماعی جبهه و پشت جبهه	تمرکز بر آموزش پایدار نیروها برای ایجاد تأثیر مثبت در خانواده‌ها و جامعه	اثرگذاری غیرمستقیم جبهه، پیوند فرهنگی جبهه- خانه
	آمادگی مذهبی و تبلیغی	پیشینه طلبگی و فعالیت‌های تبلیغی پیش از جنگ	آمادگی تبلیغی، سابقه دینی
سازمان	مشارکت ترکیبی	حضور در جبهه‌ها به عنوان تبلیغی-رزمی	نقش دوگانه رزمی- تبلیغی
	پیوند عقیده و امنیت	تأکید بر دفاع از مرزهای اعتقادی همراه با مرزهای جغرافیایی	پاسداری از هویت دینی و ملی
	نقش پشتیبان فکری	کارکرد مشاوره‌ای برای فرماندهان و نیروها	راهنمایی معنوی، حمایت فکری
	جبهه فرهنگی هم‌زمان	توجه به تهدیدات اعتقادی دشمن در کنار تهدیدات نظامی	حساسیت فرهنگی، اقدامات پیشگیرانه اعتقادی
	مشروعیت‌بخشی شرعی	جایگاه مراجع در دفاع مقدس	مرجعیت دینی، مشروعیت‌بخشی جنگ
سازمان	گونه‌شناسی مشارکت	الگوهای مشارکت طلاب (رزمی، تبلیغی، ترکیبی)	طیف نقش آفرینی روحانیت
	کارکرد روانی- معنوی	معنویت به عنوان عامل مقاومت	تقویت روانی- معنوی رزمندگان
	تمایز هویتی	مقایسه با جنگ‌های غیرمعنوی	تمایز ایدئولوژیک جنگ ایران
	ایثار بی‌نام و نشان	نمونه شهدای گمنام	ایثار بی‌نام، فراموش‌شدگی مجاهدت

راوی	توضیح	واحد معنایی	کد باز (مضامین پایه)
سازماندهی	زندگی نامه جهادی	تجربه شخصی و آسیب های جنگ	تجربه زیسته، فداکاری فردی
	میراث معنوی	پیام پایانی درباره تداوم مسیر	استمرار رسالت جهادی
	امتداد خط انقلاب	ورود به جبهه از مسیر فعالیت های انقلابی	پیوند انقلاب و جهاد
	چندوظیفگی	تلاش برای هم زمانی کار تبلیغی و رزمی	ترکیب مأموریت ها
	الگوی پیشقراولی	روایت از عملیات ها و نقش محوری طلاب در خط مقدم	پیشقراولی روحانیون
	حمایت روانی و اعتقادی	توجه به نیازهای روحی رزمندگان	حمایت معنوی
	الگوی الگوآفرینی	خاطرات از هم رزم های شهید طلبه	الهام از الگوهای شهید
تربیت	سازماندهی جبهه معنوی	شکل گیری گردان های روحانی	تشکل ویژه روحانیون رزمی
	آمادگی رزمی - اعتقادی	آموزش نظامی ویژه طلاب	ارتقای توان جنگی طلاب
	الگوی ایثارگری	پیشگامی در مأموریت های سخت	ایثارگری میدانی
	انسجام داخلی	نقش وحدت بخشی روحانیون در میان یگان ها	انسجام سازی یگان ها
	انگیزه معنوی	شهادت طلبی آگاهانه	جهاد با معرفت
کلیات	انتقال معنویت	استفاده از مجالس روضه در جبهه	کاربرد آیین های مذهبی در جبهه
	تزریق روحیه حماسی	تأثیر روضه و مداحی در عملیات ها	تقویت روحیه رزمی
	پیوند جبهه با پشت جبهه	نقش مشاوره و دلجویی از خانواده های شهدا	پشتیبانی اجتماعی
	چندبعدی بودن نقش	همراهی رزمی - تبلیغی	دوگانه جنگ - تبلیغ
	مستند به متون دینی	نقش اندیشه قرآنی در تبیین جهاد	جهاد قرآنی
تربیت	الگوهای عملیاتی تربیتی	اولویت آموزش سواد، قرآن و نماز به رزمندگان	آموزش بنیادی
	تعریف الهیاتی	نگاه معنوی به پدیده شهادت	شهادت به مثابه فوز عظیم
	روایت از پیوند ایمان و قدرت رزمی	ایمان به عنوان مضاعف کننده توان نظامی	ایمان افزایی توان رزمی
تربیت	نمونه های عینی شجاعت	مصادیق عملی	مصادیق ایثار

راوی	توضیح	واحد معنایی	کد باز (مضامین پایه)
ارواح	طلاب در جبهه		
	مدیریت تضاد روحیات متفاوت رزمندگان	ایجاد هماهنگی	هماهنگی روانی-جمعی
	مدل سازمانی خاص	تشکیل گردان تماماً روحانی	سازمان‌دهی تخصصی
	مدیریت معنوی- میدانی	نقش رهبری جمعی روحانیون رزمی	الگوی مدیریت جماعت
	از مبلغان تا مجاهدان	حضور در سخت‌ترین خطوط عملیاتی	خطرپذیری معنوی
	حافظه جمعی جبهه	یادکرد شهدای گردان	حفظ میراث جمعی
تربیت	حضور مستمر	تداوم نقش روحانیون در تمام مراحل جنگ	استمرار حضور
	پیوند دین و فرماندهی	فرماندهی روحانیون در یگان‌ها	ترکیب رهبری و دین
	الگوی پیشرو	یادکرد شهید میثمی و خدماتش	الگوی پیشتاز
	سرمایه معنوی	اهمیت حفظ روحیه رزمندگان	روحیه‌بخشی مداوم
مصلحتی	ترکیب آموزش رزمی و تبلیغ	پیدایش گردان فاتحین از طلاب رزمی	نوآوری سازمان رزمی-تبلیغی
	نقش پیش‌قراولی	حضور روحانیون در خط مقدم برای شکستن ایست جنگی	الهام‌بخشی میدانی
	توجیه سیاسی- استراتژیک	ایجاد فضای فکری کلان‌تر برای رزمندگان	توجیه راهبردی
	نماد عروج بی‌نام‌ونشان	خاطره ایثارگری طلبه شهید در فاو	فداکاری بدنی کامل
	ساختار نهادی	نقش نمایندگی امام در هدایت فکری	راهبری معنوی-سیاسی
ماندگاری	رویکرد ارزشی	نگاه به جنگ به عنوان گنج معنوی	سرمایه معنوی جنگ
	کارکرد انسانی-تربیتی	نقش جبهه در تربیت نیروی مؤمن	کارکرد تربیتی جهادی
	الگوی الهام‌بخش	یادکرد از شهدای طلبه	الگوی ایمانی
	ضرورت مستندسازی	تأکید بر ثبت تاریخ شفاهی روحانیت	ارزش مستندسازی

در ادامه، حجم بالای کدهای باز متفرق را مثل یک پازل کنار هم چیده و آن‌ها، در سطح بالاتر به مضامین فرعی و بعد مضامین اصلی یا گونه‌ها تبدیل می‌شود. براین اساس با ادغام کدهای باز، مضامین اصلی و فرعی تشخیص داده شد. این سطح، دقیقاً سطح مضامین سازمان‌دهنده است؛ زیرا چندین مضمون پایه را در یک منطق کنشی واحد سامان می‌دهد. به عبارت دیگر جدول شماره ۳ مضامین سازمان‌دهنده (گونه‌های نقش‌آفرینی) حاصل از ادغام مضامین فرعی و اصلی به دست آمده از ادغام کدها، را تبیین می‌کند.

جدول ۳- مضامین سازمان‌دهنده (مضامین فرعی و اصلی) حاصل از ادغام کدهای باز

کدهای باز پیوندخورده	مضامین فرعی	مضمون اصلی (سازمان‌دهنده)
مرجعیت دینی، مشروعیت‌بخشی جنگ، الهام‌بخشی میدانی، راهبری معنوی-سیاسی	جایگاه مراجع در صدور حکم جهاد و حمایت عملی (عابدی) دعا، حضور معنوی و الگودهی مراجع (عابدی، دیگر راویان) پیوند تبعیت از مرجع با انگیزه رزمی (عابدی، طائب)	مرجعیت و مشروعیت‌بخشی شرعی
پیشقراولی روحانیون، ایثارگری میدانی، سازمان‌دهی تخصصی، فداکاری بدنی کامل	فرماندهی میدانی توسط روحانیون (عابدی، بشردوست) پیشقراولی در عملیات‌ها (صالح‌آبادی، سوته، مصلحی) فداکاری بدنی و حضور در خطوط سخت (اکرمی، مصلحی)	نقش‌آفرینی رزمی مستقیم
کاربرد آیین‌های مذهبی، آموزش بنیادی، جهاد قرآنی، مقابله با جنگ روانی	پاسخ به شبهات، آموزش احکام و تفسیر فلسفه جهاد و شهادت (عابدی، محرابی، قرائتی) برگزاری آیین‌های مذهبی و روضه‌ها برای روحیه‌بخشی (کاظمی‌کیاسری) مقابله با جنگ روانی و شایعات (محرابی)	نقش‌آفرینی تبلیغی-فرهنگی در جبهه
نوآوری سازمان رزمی- تبلیغی، راهبری معنوی- سیاسی، تشکل ویژه روحانیون رزمی	تشکیل گردان‌ها و یگان‌های روحانی (سوته، اکرمی، مصلحی) ایجاد ساختار نمایندگی امام و هدایت راهبردی (عابدی، مصلحی) راهبری تصمیم‌گیری کلان و امور فرهنگی-سیاسی	نقش سازمانی- راهبردی

مضمون اصلی (سازمان‌دهنده)	مضامین فرعی	کدهای باز پیوندخورده
	(مصلحتی)	
تزریق و حفظ معنویت در جنگ	وارد کردن قرآن، دعا، زیارت عاشورا به سنگرها (عابدی) تبدیل ایمان به عامل مقاومت و انسجام (طائب، ماندگاری) جلوگیری از فساد اخلاقی و انحراف فرهنگی در جبهه‌ها (عابدی)	سرمایه معنوی جنگ، ایمان‌افزایی توان رزمی، انسجام‌سازی یگان‌ها
یادمان شهدای گمنام روحانی	نمونه‌های طلاب نخبه شهید که نام‌شان مکتوم مانده (عابدی) تأثیر فقدان این شهدا بر حافظه جمعی جنگ (اکرمی)	ایثار بی‌نام، الگوی ایمانی، حفظ میراث جمعی
تجربه زیسته فردی روحانیون	شروع مسیر جبهه و لحظات برجسته حیات جنگی (عابدی، محرابی) خاطرات اسارت و رنج (صالح‌آبادی) مبارزه با آسیب‌های جسمی و روحی (عابدی)	تجربه زیسته، پیوند انقلاب و جهاد
پیامدها و میراث معنوی	تربیت نیروی مؤمن و کادر بعد از جنگ (ماندگاری، محرابی) ثبت تاریخ شفاهی روحانیت برای انتقال به نسل بعد (ماندگاری) استمرار حضور روحانیت در عرصه‌های پساجنگ (بشردوست)	کارکرد تربیتی جهادی، ارزش مستندسازی، استمرار حضور

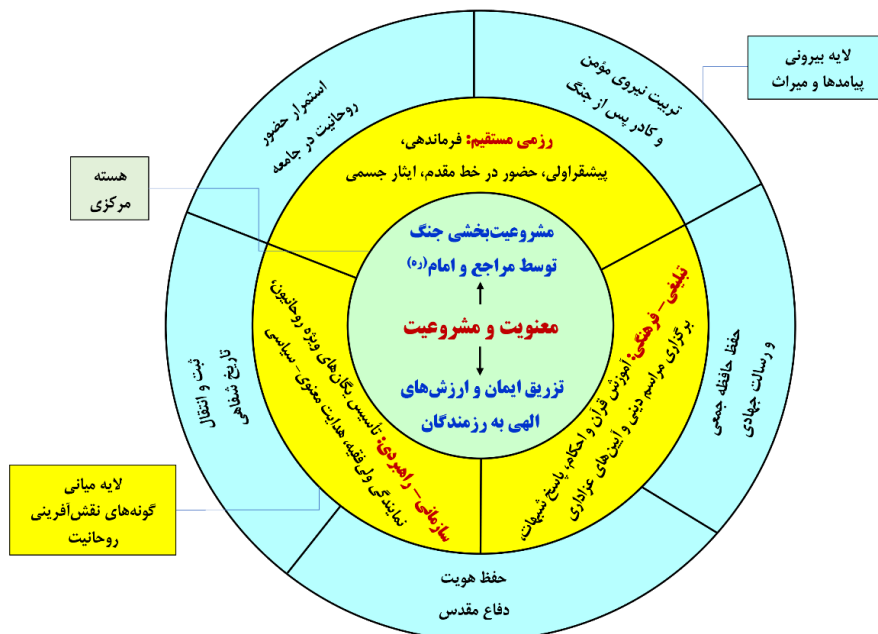
در ادامه مضامین اصلی و فرعی به دست آمده، سازماندهی شدند. این اقدام موجب شد ضمن برقراری روابط بین آن‌ها، تصویر روشنی از مدل مفهومی و ابعاد آن به دست آید. این امر موجب گردید وضعیت هر راوی به صورت مقایسه‌ای مشاهده و ساختار گونه‌شناسی برای تبیین مدل مفهومی، تشخیص داده شود. توزیع نقش‌ها نشان می‌دهد که همه مصاحبه‌شوندگان به نحوی ترکیبی، دست کم دو گونه نقش‌آفرینی داشته‌اند، اما تأکید هر یک متفاوت بوده است. به عنوان مثال حجت الاسلام محرابی بیشتر بر مضامین فرهنگی - سازمانی تأکید دارد در حالی که سوته مضامین سازمانی - رزمی و طائب مضامین معنوی - رزمی را مورد تأکید قرار می‌دهند. همچنین

مضمون مرجعیت و مشروعیت بخشی تقریباً به طور شاخص در روایت عابدی برجسته شده و در برخی دیگر به صورت ضمنی آمده است. در عین حال تزریق معنویت (قرآن، دعا، مراسم، ایمان افزایی) در اکثر روایت ها یافت شده و هسته مشترک مدل مفهومی محسوب می شود. در ادامه و پس از تشخیص مضامین اصلی و فرعی و تبیین ساختار گونه شناسی، سه لایه مدل مفهومی شناسایی می شوند که عبارت اند از:

هسته مرکزی مدل، «معنویت و مشروعیت بخشی» است که ترکیبی از مرجعیت دینی و تزریق ایمان به جبهه ها محسوب می شود. این نقش در همه روایت ها به عنوان ستون فقرات کنش گری روحانیت مطرح شده و با حضور امام خمینی (ره) و دیگر مراجع برجسته، از فتوا و دعا تا حضور میدانی، تقویت شده است. نمونه ای شاخص، آموزش قرآن و نماز توسط محرابی با هدف تربیت «سفیران معنویت» در جامعه است. **لایه میانی** شامل سه گونه است: ۱. **رزمی مستقیم:** حضور روحانیون در خط مقدم و فرماندهی، مانند نقش شهید میثمی در گردان فاتحین. ۲. **تبلیغی- فرهنگی:** اقامه نماز، برگزاری مراسم، پاسخ به شبهات و ایجاد انگیزه پیش از عملیات (صالح آبادی، کاظمی کیاسری) و **سازمانی-راهبردی:** فرماندهی محورها، مسئولیت نمایندگی ولی فقیه و سازماندهی واحدهای تبلیغی (بشردوست، عابدی، مصلحی، اکرمی). این گونه ها نشان می دهند که خطوط میان فعالیت رزمی و معنوی کاملاً انعطاف پذیر و هم پوشان بوده اند. **لایه بیرونی مدل، «میراث و پیامدها»** است که جنبه های فرهنگی و معنوی دفاع مقدس را در بلندمدت حفظ می کند، مانند تربیت نیروی مؤمن، استمرار رسالت جهادی، حفظ حافظه جمعی و انتقال روایت ها. یکی از مضامین برجسته، «یادمان شهدای گمنام روحانی» است که نمایانگر دو لایه فرهنگی- معنوی (الگوهای علم و عمل) و نهادی- اجتماعی (تقویت پیوند نسلی و سرمایه اجتماعی) است. شهید محمدتقی محمدی نمونه ای شاخص از این طیف بوده است.

حضور مستمر علما در خطوط مقدم، مانند آیت الله نوری همدانی، انسجام فرهنگی و روحیه رزمندگان را بالا برده است. مقایسه عابدی میان دفاع مقدس و جنگ ایران- روسیه، اهمیت نقش روحانیت در پیروزی را آشکار می سازد. پیامد دیگر، «تجربه زیسته فردی» روحانیون است که شامل خاطرات ورود به جبهه، مواجهه با مجروحیت یا بمباران شیمیایی و مسائل روحی- سیاسی است و پلی میان روایت های شخصی و مدل تحلیلی ایجاد می کند.

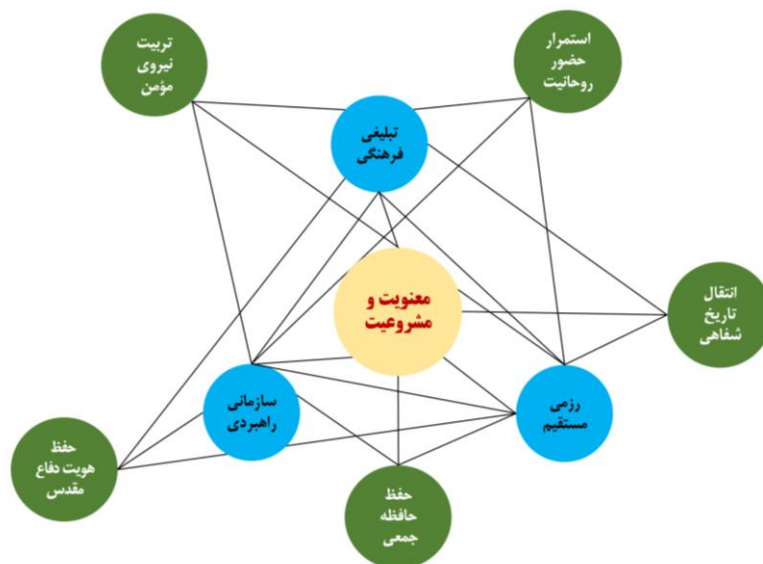
برآیند این یافته‌ها، الگویی چندوجهی و بومی از نقش آفرینی روحانیت در دفاع مقدس است که همزمان ابعاد معنوی، رزمی، فرهنگی و سازمانی را پوشش می‌دهد و قابلیت استفاده برای بازخوانی نقش دین در بحران‌های معاصر را دارد. مدل نهایی، تلفیقی از مضامین هشت گانه است و بر اساس سه لایه اصلی (هسته، میانی، بیرونی) در شکل شماره ۱ تبیین شده است. در این چارچوب «الگوی نقش آفرینی مبتنی بر معنویت انقلابی و مشروعیت دینی» تبلور مضامین فراگیر می‌باشد.

شکل ۱- الگوی سه لایه نقش آفرینی روحانیت در دفاع مقدس

در ادامه ارتباط مضامین در الگوی نقش آفرینی روحانیت در دفاع مقدس و ارتباط بین لایه‌ها از هسته مرکزی تا لایه میانی و بیرونی تفسیر و تبیین می‌شود. براساس یافته‌های حاصله هسته مرکزی، منبع انگیزه و چارچوب ارزشی برای سه گونه نقش آفرینی است و البته هرگونه نقش آفرینی، با پشتوانه معنویت، به تولید «پیامدها و میراث» منجر می‌شود. در این میان برخی مضامین، پل ارتباطی بین هسته معنویت و لایه بیرونی میراث و پیامدها هستند و ارزش تحلیلی ویژه

دارند. شکل ۲ ارتباط لایه‌ها و مضامین را در حوزه نقش آفرینی روحانیت در دفاع مقدس تبیین نموده و اثر هسته مرکزی بر نقش آفرینی و پیامدهای حاصله را نمایش می‌دهد.

شکل ۲- ارتباط لایه‌ها و مضامین را در حوزه نقش آفرینی روحانیت در دفاع مقدس

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

لازم به تأکید است که این پژوهش با رویکردی گونه‌شناسانه، در پی بازنمایی طیف و تنوع نقش آفرینی روحانیت در دفاع مقدس بوده و تمرکز آن بر یک نقش خاص (مانند نقش تبلیغی-حماسی) نبوده است. بر این اساس، پژوهش حاضر با هدف گونه‌شناسی علمی و چندلایه نقش آفرینی روحانیت در دفاع مقدس، به تحلیل مضمون ۱۲ روایت تاریخی شفاهی روحانیون رزمنده و مسئول پرداخته و از طریق کدگذاری باز، استخراج مضامین فرعی و تجمیع آن‌ها در قالب گونه‌های اصلی، به بازسازی الگوی مفهومی نقش آفرینی روحانیت دست یافته است. مسئله اصلی پژوهش - یافتن مدلی مفهومی و بومی که هم‌زمان ابعاد معنوی، رزمی و سازمانی را بازنمایی کند- از رهگذر این فرایند پاسخ یافت. همچنین یافته‌ها نشان داد که نقش آفرینی روحانیت در دفاع مقدس را می‌توان در سه لایه به هم پیوسته شامل: هسته مرکزی شامل

«مشروعیت بخشی دینی» و «تزریق معنویت» که زیربنای تمامی فعالیت‌ها بوده است؛ لایه میانی شامل گونه‌های مشارکت سه‌گانه در حوزه‌های رزمی (فرماندهی مستقیم، حضور میدانی، ترکیب نقش رزمی و تبلیغی)، تبلیغی - فرهنگی (پاسخ‌گویی به شبهات، برگزاری مراسم دینی، ترویج فرهنگ شهادت)، و سازمانی - راهبردی (تشکیل ساختارهای نمایندگی ولی فقیه، هماهنگی پشتیبانی جبهه‌ها)؛ و لایه بیرونی شامل پیامدها و میراث ماندگار (مانند استمرار ارتباط حوزه (روحانیت) و مردم، انتقال ارزش‌ها به نسل‌های بعدی) تبیین کرد. با مقایسه روایت‌ها، اشتراکات و تفاوت‌ها روشن شد: برخی روحانیون با محوریت در امور رزمی شناخته شده‌اند؛ برخی دیگر با فعالیت‌های فرهنگی و معنوی؛ و گروهی نیز با ایفای نقش‌های ترکیبی. این الگو نه تنها تنوع نقش آفرینی را بازنمایی می‌کند، بلکه پیوند ارگانیک میان این نقش‌ها را نیز نشان می‌دهد. در عین حال تحقق هدف پژوهش در چند بعد قابل سنجش است: نخست، استخراج و طبقه‌بندی داده‌ها از روایت‌های شفاهی، که به صورت یک مدل مفهومی بومی و چندلایه صورت‌بندی شد؛ دوم، پاسخ‌دهی به سؤال اصلی از طریق نمایش چگونگی هم‌زمانی و تعامل ابعاد معنوی، رزمی و سازمانی در یک ساختار واحد؛ سوم، ارائه مدل گونه‌شناسی که قابلیت به کارگیری در مطالعات آینده و حتی سیاست‌گذاری فرهنگی - دفاعی را دارد. سؤالات فرعی نیز پاسخ روشن یافتند: الگوها و ابعاد نقش آفرینی در قالب هشت گونه اصلی و مضامین تفصیلی شناسایی شد؛ و مدلی منسجم بر پایه مقایسه و تلفیق روایت‌ها طراحی گردید که پیوستگی لایه‌ها و نقش‌ها را تبیین می‌کند.

در جمع‌بندی، نتایج پژوهش اخیر نشان می‌دهد که روحانیت در دفاع مقدس، نیرویی صرفاً معنوی یا صرفاً رزمی نبوده، بلکه کارگزار چندساحتی با قابلیت پیوند اعتقاد، سازماندهی و حضور میدانی بوده است. این مدل چندلایه، با اتکا به داده‌های میدانی و روش تحلیلی، خلأ موجود در ادبیات پیشین را پر کرده و تصویری جامع از جایگاه روحانیت در تاریخ دفاع مقدس ایران ارائه می‌دهد؛ تصویری که هم بازتاب تجربه تاریخی است و هم راهنمایی برای آینده.

پژوهش حاضر توانسته است بازنمایی جامع و چندبعدی از ابعاد معنوی، رزمی و سازمانی نقش روحانیت در دفاع مقدس ارائه دهد. این مدل، نه تنها الگویی بومی برای تبیین کارکردهای

- روحانیت در شرایط جنگی فراهم کرده، بلکه ظرفیت‌های قابل توجهی را برای گسترش پژوهش‌های علمی و ارتقای اقدامات فرهنگی - اجتماعی در عرصه معاصر آشکار ساخته است. در همین راستا، پیشنهادهای زیر ارائه می‌گردد:
- ۱- گسترش مدل گونه‌شناسی پژوهش با بهره‌گیری از داده‌های جدید اعم از خاطرات ثبت‌نشده روحانیون، آرشیوهای سازمانی و اسناد تاریخی، به‌منظور ارتقای دقت و غنای مدل.
 - ۲- انجام مطالعات تطبیقی میان نقش‌آفرینی روحانیت شیعه در دفاع مقدس ایران و نقش رهبران مذهبی در سایر جنگ‌های مقاومت، با هدف شناسایی عناصر مختص فرهنگ ایرانی - اسلامی و مؤلفه‌های مشترک جهانی.
 - ۳- تحلیل نقش‌آفرینی نسل دوم روحانیون جبهه در دوران پس از جنگ، به‌منظور بررسی استمرار یا تحول در مأموریت‌ها و کارکردهای آنان.
 - ۴- به‌کارگیری روش تحلیل شبکه اجتماعی برای شفاف‌سازی ساختار ارتباطات، پیوندها و هم‌افزایی‌های میان روحانیون در جبهه‌ها.
 - ۵- واکاوی ابعاد تربیتی و آموزشی دخالت روحانیون در ارتقای سطح ایمان، انسجام و سرمایه اجتماعی رزمندگان و جامعه پس از جنگ.
 - ۶- استفاده از مدل سه‌لایه پژوهش حاضر به‌عنوان چارچوب کدگذاری در پروژه‌های تاریخ شفاهی جدید.

فهرست منابع

- آقای فیروزآبادی، حسن، و دهقان ده‌جمالی، حسین. (۱۳۹۸). نقش مراجع عظام و حوزه‌های علمیه در دفاع مقدس و بهره‌گیری از آن در جنگ احتمالی آینده (با تأکید بر جنگ نرم). فصلنامه مطالعات دفاعی استراتژیک، شماره ۷۸، ۳۴-۵.
- باغستانی، سعید. (۱۳۹۹). بررسی دیدگاه مستشرقین از نقش مدیریت و معماری روحانیت در انقلاب اسلامی ایران. فصلنامه علمی مطالعات انقلاب اسلامی، ۱۷(۶۱)، ۱۵۵-۱۷۶.
- بهزادینیا، محمدمهدی. (۱۳۹۰). نقش روحانیت در دفاع مقدس. روزنامه رسالت، شماره ۷۳۷۲.
- توکلی، فائزه. (۱۴۰۰). تاریخ شفاهی: مبانی نظری، روش‌شناسی. تهران: انتشارات سوره مهر.
- حاجی صادقی، عبدالله. (۱۳۸۵). نقش روحانیت در دفاع مقدس. فصلنامه پیام، شماره ۷۷، ۹۰-۱۰۱.
- ذوالنوری، مجتبی. (۱۳۸۷). نقش روحانیت در دفاع مقدس. فصلنامه پیام، شماره ۹۳، ۳۰-۳۵.
- ذوالنوری، مجتبی. (۱۴۰۳). هشت محور مهم حضور و تأثیرگذاری روحانیت در دفاع مقدس. هفته‌نامه افق حوزه، شماره ۸۱۵، ۶.
- ده‌پهلوان، طلعت، و حسینی، حسن. (۱۴۰۳). نقش نهادهای دینی در بسیج مردمی و پشتیبانی از جبهه‌های دفاع مقدس. فصلنامه علمی مطالعات دفاع مقدس، ۱۰(۴)، انتشار آنلاین.
- عراقی، عبدالله، بیدگلی، محمد، و رجبی ده‌برزویی، اصغر. (۱۴۰۲). واکاوی نقش روحانیون در تقویت ساختار نیروهای مسلح با تأکید بر اندیشه امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی). فصلنامه علمی مطالعات دفاع مقدس، ۹(۲)، ۶۷-۸۴.
- علیزاده، عبدالله، افضل‌ی، روح‌الله، بلند نظر، احمد، و مهدیزاده، محمود. (۱۴۰۲). نقش روحانیت در هشت سال دفاع مقدس. در دومین همایش ملی ادبیات مقاومت، ۱۰۴۱-۱۰۱۳.
- فراشی، عبدالوهاب. (۱۳۸۷). روحانیت، سیاست و دموکراسی. فصلنامه علمی مطالعات انقلاب اسلامی، ۴(۱۴)، ۱۸۹-۲۰۴.
- منیری، سید هاشم، و اطهری، سید حسین. (۱۴۰۲). رویکرد جامعه‌شناختی به نقش روحانیت و امر سیاسی در تأسیس انقلاب اسلامی. فصلنامه علمی مطالعات انقلاب اسلامی، ۲۰(۷۵)، ۴۹-۶۸.
- مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس. (۱۳۹۲). دایره‌المعارف دفاع مقدس. تهران: مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس.
- موسوی، سید حمیدرضا. (۱۴۰۳). نقش حوزه و روحانیت در هشت سال دفاع مقدس. شاهد اندیشه، ۵(۱)، ۱۷۱-۱۹۴.
- یعقوبی، عبدالرسول. (۱۳۹۱). معناشناسی واژه روحانیت. مجله معرفت فرهنگی - اجتماعی، شماره ۱۲.

Bailey, K. D. (1994). Typologies & taxonomies: An introduction to classification techniques. Thousand Oaks, CA: Sage Publication.

Perks, R., & Thomson, A. (2016). The oral history reader (3rd ed.). Routledge.

Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. Qualitative Research in Psychology, 3(2), 77-101.

